

Francesco Petrarca: Pisma prijateljem

Prevedla Anja Božič

PISMO ENRICU PULICEJU (FAM. 24.2.)

Puliceju,¹ pesniku iz Vicenze,² o vsebini in razlogih za nastanek naslednjih pisem, napisanih Ciceronu, Seneki in drugim

Ko sem prenočeval v predmestju Vicenze, sem se domislil nove snovi za pisanje. Naneslo je namreč, da sem po opoldanskem odhodu iz Padove vrata tvojega mesta dosegel, ko se je sonce že nagibalo k zahodu.³ Preudarjal sem, ali naj prenočim tam ali naj nadaljujem pot – kajti mudilo se mi je, hkrati pa mi je zaradi dolžine dneva ostal še dobršen del svetlih ur – in ko sem se tako obotavljal, – glej – kdo bi se mogel skriti pred prijatelji? – si mi s svojim predragim prihodom v družbi imenitnih mož, kakršnih je to drobno mestece rodilo na pretek, odgnal vsak dvom. Kot bi mi z nitjo prijetno pestrega pogovora pričvrstil omahujočega duha, sem kljub misli na odhod ostal in šele ko se je spustila noč, sem zapazil, da je dan spolzel mimo. Kot že mnogokrat poprej sem tudi tistega dne spoznal, da nam nič drugega ne izmika časa tako neopazno kot prav pogovori s prijatelji. Prijatelji so spretni tatovi časa, čeprav nobenega časa – razen tistega, ki ga posvetimo Bogu – ne bi smeli šteti za manj ukradenega, za manj izgubljenega, kot tistega, ki ga preživimo s prijatelji.

Da ne bi obnavljal v nedogled: saj se spominjaš, da je beseda takrat, kot se mnogokrat zgodi med pogovori učenih, nanesla na Cicerona. On je naposled napravil konec pogovorom o tem in onem in vsi smo se

- 1 Pismo je neke vrste prolog devetih pisem, ki jih je Petrarca naslovil na znane avtorje klasične antike in jih uvrstil v 24. knjigo obsežne pisemske zbirke *Epistolae familiares*. Izbor pisem iz te zbirke bo pod naslovom *Pisma v antiko* v slovenskem prevodu v kratkem izšel pri Slovenski matici. Za potrpežljivo pomoč pri iskanju prevajalskih rešitev, vrednih Petrarcovega sloga, se zahvaljujem Branetu Senegačniku.
- 2 Enrico Pulice (1300–1387) iz Custozze je bil vicenški notar in pesnik.
- 3 Na pot se je Petrarca odpravil 4. maja 1351.

obrnili k enemu: od tedaj naprej smo razpravljali izključno o Ciceronu. Prispevali smo vsak svoje in mu izmenjaje se peli palinodije oziroma, če ti je ljubše, panegirike. A ker, kot vemo, med človeškimi reči ni ničesar, kar bi bilo popolno, in ni človeka, na katerem še zadržani kritik ne bi mogel najti česa, ob kar se lahko zaslužno obregne, se je tako zgodilo meni pri Ciceronu: četudi mi je kot človek nadvse ljub in ga spoštujem bolj kot vse druge ter mi na njem skoraj vse ugaja, četudi občudujem zlati tok njegovega govorniškega izraza in njegov božanski dar, pa nisem mogel slaviti njegovega lahkomiselnega značaja in nestanovitnosti, ki sem jo razbral iz številnih znamenj. Ko sem videl, da so zaradi te nepričakovane sodbe ostrmeli vsi zbrani, še posebej pa tisti starec,⁴ čigar podobe se spominjam, njegovo ime pa sem pozabil – bil je tvoj rojak, zaslužno spoštovan zaradi svoje starosti in literarnih uspehov – sem začutil: priložnost zahteva, da iz skrinje izvlečem zvitek svojih pisem.

Brž ko sem ga razgrnil, sem prilil olja na ogenj našemu pogovoru. V želji po pestrosti in kakor za oddih od naprezanj sem namreč poleg številnih pisem sodobnikom nekatere od njih naslovil tudi na znamenite može iz antike. Ta slavna in starodavna imena v prepletu z novimi bi brez vnaprejšnjega opozorila bralca lahko osupnila. Dve pismi sta prav za Cicerona: prvo graja njegov značaj, drugo opeva njegov genij. Vsi so napeto prisluhnili in ko si ju prebral, se je kmalu vnel prijateljski besedni spopad. Nekateri so moje pisanje hvalili in priznavali, da si Ciceron zasluži grajo; le tisti starec se je kljubovalno upiral. Ljubezen do avtorja in blišč njegovega imena sta ga namreč zapeljala, da mu je pel slavo tudi v zmotah in je skupaj s prijateljevimi krepostmi raje objemal tudi njegove napake, namesto da bi med njimi razločeval – da mu le ne bi bilo treba česa očitati tako opevanemu človeku. Tako ne meni ne komu drugemu ni mogel odvrniti ničesar drugega, kot da je vsemu, kar smo mu rekli, zoperstavljal Ciceronovo slavno ime, namesto z dokazi pa se je branil z njegovo avtoriteto.

Dvignil je roko in vzklikal: »Počasi, prosim vas, za mojega Cicerona gre!« Ob vprašanju, ali bi si lahko predstavljal, da se je Ciceron kdaj v čem motil, je zaprl oči in odvrnil obraz, kot bi ga besede udarile, tožec: »Gorje, mojega Cicerona obtožujete?« Kot da ne bi šlo za človeka, temveč za kakšno božanstvo. Vprašal sem ga torej, ali ima Tulija za boga ali človeka. Brez obotavljanja je odgovoril: »Za boga,« ko pa se je zavedel, kaj je rekel, je dodal: »Za boga govorništva.« – »Res je,« rečem jaz, »če je bog, se ne bi mogel motiti. Pa vendar nisem še nikoli slišal,

4 Dotti, *Lettres familières*, 9, navaja, da je bil to najverjetneje Bartolomeo Popolo, gramatik, ki je sicer izhajal iz Custoze kakor Enrico Pulice.

da bi mu kdo rekel bog. A če je Ciceron razglasil Platona za svojega boga, zakaj torej ne bi ti oklical Cicerona za svojega?⁵ Res pa je tole, naša vera ne dopušča, da bi si poljubno izmišljali bogove.« – »Šalim se,« je rekel oni: »Vem, da je bil Tulij človek, a božanskega daru.« – »Tako je že bolje,« sem odgovoril: »Kajti tudi Kvintilijan ga je imel za 'božanskega govornika'. Toda če je bil človek, se je vsekakor lahko tudi zmotil – in se tudi je.«⁶

Ko sem tako govoril, je podhrteval in se obračal proč, kot da ne bi šlo za ugled nekoga drugega, temveč bi obtoževali njega. Kaj naj bi potlej rekel jaz, sam največji občudovalec Cicerona? Čestital sem njegovi starčevski gorečnosti in tolikšni vnemi, čeprav sta dišali pitagorejsko;⁷ in veselilo me je, da do tega enkratnega genija čuti tako globoko vdano spoštovanje in se mu zdi skoraj svetoskrunsko posumiti, da bi bilo v njem količkaj človeških slabosti. Hkrati sem bil začuden, da sem naletel na človeka, ki čuti še večjo ljubezen do moža, ki sem ga sam vedno ljubil bolj kot vse druge, in je tudi kot starec ohranil globoko vsajeno prepričanje, kakršnega sem se spominjal iz svojega otroštva. Še zdaj namreč ni zmožem pomisliti: če je bil Ciceron človek, to pomeni, da se je lahko kdaj, da ne rečem marsikdaj, zmotil. Sam vsekakor deloma verjamem, da je tako, deloma pa to tudi vem, pa čeprav me ni v govorniški umetnosti še nihče drug tako očaral. Poleg tega se je prav on sam, Tulij, o katerem govorimo, svojih napak zavedal in nad njimi pogosto bridko tožil. Če mu v svoji strastni želji, da bi ga opevali, ne bomo priznali, da je glede sebe tudi sam mislil tako, bomo zanikali njegovo samospoznanje in mu iztrgali pomemben del slovesa, ki ga je užival kot filozof – njegovo skromnost.

Pozna ura nas je prisilila, da smo tistega dne po dolgem pogovoru vstali in se razšli sredi še nerazrešenega spora. A ti si od mene zahteval še zadnjo stvar, ki je tedaj čas ni dopuščal: naj ti ob prvem postanku pošljem prepis obeh pisem, da boš zadevo podrobneje pretresel in potem postal posrednik miru med obema stranema ali pa, če bi kako mogel, zagovornik Tulijeve stanovitnosti. Občudujem tvojo vneto in ti pošiljam, kar si zahteval, boječ se zmage in željan poraza – pa naj to še tako čudno zveni! A vedeti moraš: če zmagáš, bo pred tabo

5 *Att. 4.16.3: Deus ille noster Plato* oziroma: »Ta naš Platon je bog.«

6 Quint., *Inst. 10.2.18*: »Poznal sem jih nekaj, ki so menili, da so se izrazili v slogu tega božanskega govornika, če so stavek končali z *esse videatur*.« Prevod Matjaž Babič. Starčeva trditev odseva tudi pasus pred tem, kjer Kvintilijan navaja, da je vse Ciceronove odlike ustvarila njegova »nesmrtna, blaženo rodovitna narava – in sicer sama iz sebe.« *Ibid. 10.1.109*.

7 Po Ciceronovem spisu *O božji naravi 1.10* naj bi privrženci Pitagorovih naukov brez vprašanj verjeli čemurkoli, kar je utemeljeval stavek: *Ipse dixit*.

več dela, kot si misliš. Kajti da bi se zanj boril v enake vrste boju, te kliče Anej Seneka, ki ga obira moje naslednje pismo. Poigral sem se s tema velikima genijema, morda zaletavo, a iz ljubezni in v bolečini ter mislim, da po pravici – celo nekoliko bolj po pravici, kot bi si morda želel. Marsikaj na njiju dveh me je veselilo in malokaj me je vznemirjalo – čutil pa sem vzgib, da bi pisal o slednjem, ki ga danes najbrž ne premorem več. Zaradi njihove posebne snovi sem ta pisma odložil na konec, čeprav sem jih izklesal⁸ že davno prej.⁹ Še danes mi je žal usode obeh velikih mož, a hkrati tudi njune lastne krivde zanj. Vendar ti ne bo ušlo, da ni moj namen obsojati Senekovega načina življenja ali Ciceronovih političnih dejanj. Nikar ne mešaj teh dveh sporov – zdaj gre za Cicerona, vem: bil je najbolj čuječ, najboljši konzul, skrben za javno blaginjo, in svojo domovino je ljubil z največjo ljubeznijo. Kaj torej? Ne hvalim naslednjega: njegove nestanovitnosti v prijateljstvu in globokih prelomov iz povsem malenkostnih razlogov, ki so bili pogubni zanj in ničemur koristni; in prav tako ne njegove nerazsodnosti pri razlikovanju med državnimi in osebnimi zadevami, v čemer je bil daleč od ostrine, ki jo je posedoval sicer; naposled pa tudi ne brezplodne in otročje strasti do prepira, v že zrelem filozofu. Pomni pa, da o teh stvareh ne tebi ne komu drugemu ne bo moč razsojati pravično, ne da bi temeljito prebral – in ne zgolj preletel – vsa Ciceronova pisma, od koder je vzniknil ta spor.

Pozdravljen.

13. maja, s poti.

PISMO MARKU TULIJU CICERONU (FAM. 24.3.)

Francesco pozdravljam svojega Cicerona.¹⁰

- 8 *Excudo*, beseda dobesedno pomeni »iztolči« in se običajno nanaša na snovno, denimo na kipe ali izdelke iz gline.
- 9 Petrarca je s pisanjem pisem možem iz antike začel po odkritju Ciceronovih pisem v Veroni, 1345.
- 10 Petrarca je leta 1345 v knjižnici veronske katedrale odkril rokopis, ki je vseboval 16 knjig Ciceronovih *Pisem Atiku* ter pisma *Kvintu* in *Brutu*, poleg tega pa še apokrifno pismo Oktavijanu. Zaradi pomanjkanja dobrih prepisovalcev ali ker jim ni bilo dovoljeno v katedralno knjižnico, je bil Petrarca prisiljen ogromno knjigo prepisati sam, čeprav je bil v tistem času precej slaboten, kot navaja v *Fam.* 21.10. Čeprav je do rokopisa gojil poseben odnos in ga, kot sam pravi, v svoji knjižnici hranil na izbranem mestu, ga je najdba pisem zaradi njihove vsebine pretresla. Razkrivajo namreč povsem drugačnega Cicerona, kot si ga je Petrarca

Hlastno sem prebral tvoja pisma, ki sem jih »dolgo in zavzeto iskal,«¹¹ našel pa, kjer sem najmanj pričakoval. Prisluhnil sem številnim tvojim besedam, številnim tožbam in številnim spremembam mnenja, Mark Tulij, in če sem pred tem vedel, kako pomemben učitelj si bil drugim, sem sedaj spoznal še, kdo si bil sam sebi. Kjerkoli si, zdaj v zameno prisluhni ti, ne nasvetu, pač pa eni sami tožbi, ki prihaja iz resnične ljubezni in ti jo v solzah izliva eden tvojih naslednikov, največji ljubitelj tvojega imena. O ti, vselej nemirni in s tesnobo prežeti ali pa – kar spomni se svojih lastnih besed: »o, nesrečni zaletavi stavec«¹² – čemu toliko pravn in nesmiselnih preprirov? Čemu si pustil mir,¹³ ki pritiče tvoji starosti, poklicu in položaju? Kakšno varljivo lesketanje slave te je, starca,¹⁴ zapletlo v boje mladeničev, te metalo iz nesreče v nesrečo in te pahnilo v smrt, nevredno filozofa?

Gorje, pozabil si bratove nasvete¹⁵ in toliko lastnih zdravih navkov, medtem ko si kakor popotnik v noči s svetilko v rokah osvetlil pot tistim, ki so ti sledili, si sam na njej tako bedno zdrsnil. Ne bom omenjal Dionizija,¹⁶ ne bom omenjal tvojega brata ali, če hočeš, ne-

predstavljal na podlagi drugih njegovih del. Njegova kritika se v obeh pismih, ki ju je z nekajmesečnim razmikom naslovil nanj, osredotoča predvsem na Ciceronovo nestanovitnost in slabo politično presojo.

- 11 Cic., *Pro Sull.* 26.73, *haec diu multumque et multo labore quaesita una eripuit hora*; citat se v resnici nanaša na vrline.
- 12 Ps.-Cic., *Ad Oct.* 6: *O meam calamitosam ac praecipitem senectutem!* Petrarca in njegovi sodobniki so imeli Cicerona za resničnega avtorja pisma.
- 13 Kronično neprevedljivi *otium*, ki pomeni brezdelje, nedejavnost, a ne v slabem pomenu, pač pa le v smislu časa, ki ni zaseden z opravi in pridobivanjem denarja. Ciceron v svojih delih pogosto pove, da se namerava po končanem konzulatu umakniti iz Rima in častno uživati svoj mir (*otium cum dignitate*) na podežlju. V resnici je kasneje ubral povsem drugačno življenjsko pot: po Cezarjevi zmagi v Egiptu se je iz političnega življenja sicer umaknil vse do Cezarjeve smrti (44 pr. Kr.), nato pa se je zapletel v ognjevit spor z Markom Antonijem, ki je dal Cicerona slednjič umoriti, ko je ta skušal zbežati v Grčijo.
- 14 Ko se je Ciceron priključil državljanski vojni in sporom med Oktavijanom in Antonijem, je bil star okrog šestdeset let.
- 15 *De or.* 3.13: Ciceron se spominja smrti mnogih imenitnih mož in se vrne h Kvin-tovemu nasvetu, naj se izogiba nevarnim prizadevanjem in bojem. Prim. Geister, *Ciceron: O govorniku*, 229.
- 16 Dionizij je bil izobražen suženj, ki je (ok. 50 pr. Kr.) poučeval Ciceronovega sina Marka. Ciceron ga v *Pismih Atiku* kuje v nebo (v knjigah 4–6, npr. *Ad At.* 4.11.2), ga nato kasneje graja (v knjigah 7–10, npr. *Ad At.* 9.12.2) in nato spet hvali (*Ad At.* 13.2b in 33). Podobno je tudi do svojega brata sprva nadvse ljubezniv, nato pa zaradi nestrinjanja glede Cezarjevega nasprotovanja Pompeju postane oster, kar traja vse do sprave ob proskripcijah Marka Antonija. Kornelija Dolabelo

čaka, omenjal ne bom niti Dolabele – vseh teh, ki jih enkrat hvališ do neba, spet drugič pa cefraš z vztrajnimi očitki – a to bi bilo morda še znosno. Brez besed bom šel tudi mimo Julija Cezarja,¹⁷ čigar preizkušeno usmiljenje je bilo zavetje celo tistim, ki so ga sicer napadali. Tudi o Pompeju Velikem bom molčal – očitno si si z njim zaradi prijateljskih vezi lahko dovolil karkoli.¹⁸ Toda kakšna blaznost te je gnala zoper Antonija? Ljubezen do republike, verjamem, čeprav si zanj sam priznaval, da je že do tal porušena. Če pa te je gnalo zgolj poštenje, zgolj svobodoljubje, čemu tolikšna bližina z Avgustom? Kaj boš odgovoril svojemu prijatelju Brutu? »Če odobravaš Oktavijana,¹⁹ se zdi, da ne bežiš pred gospodarjem, temveč si zgolj iščeš bolj naklonjenega,« pravi slednji.²⁰ Le še eno je ostalo, nesrečnik Ciceron, in to je bilo na meji znosnega; da si preklel tistega, ki si ga prej tako hvalil, ker, sam ne bi rekel, da ti je bil storil zlo, temveč zgolj ni preprečil drugim, da ti ga storijo.²¹ Žal mi je tvoje usode, prijatelj, sram me je tvojih zablod in pomilujem te, sam pa kakor Brut »nič več ne dam na tiste vede, v katerih si bil sam, kot vem, tako razgledan.«²² Resnično, kaj namreč koristi učiti druge in nenehno razpravljati o kreposti, celo z najbolj izbranimi besedami, če ne prisluhneš sam sebi? Ah, koliko bolje bi bilo, še posebej za filozofa, starati se v podeželskem miru in

Ciceron močno graja v *Filipikah*, a mnenje spremeni v *Pismih Atiku* v obdobju, ko je skušal z Dolabelo vzpostaviti politično zaveznitvo.

- 17 Za Petrarco in mnoge poznejše humaniste je Cezar veljal za junaka. Ciceronu se je zameril z nezakonitim vdorom v Italijo 49. pr. Kr. in čeprav ga je zaradi njegovega znanja cenil in je z njim pred tem sodeloval, je nedvoumno podprl Pompeja. Zavrnil je Cezarjevo ponudbo za vstop v »narejeno« politično življenje in je – razen kratkega obdobja sprave po Cezarjevi oprostitvi Marka Marcela 46 pr. Kr. – močno nasprotoval njegovi oblasti, kasneje pa pozdravil njegov umor. *Pisma Atiku* pričajo o njegovi nestalnosti in o trenutkih negotovosti glede izbire strani.
- 18 Ciceron v *Pismih Atiku* pogosto omenja, kako sta si blizu s Pompejem.
- 19 Za časa Ciceronovega življenja Oktavijan še ni nosil cesarskega vzdevka Avgust, kar je Petrarca očitno upošteval.
- 20 Ps.-Brut, *Ad Cic.* 1.16.7.: *Nam si Octavius tibi placet a quo de nostra salute petendum sit, non dominum fugisse sed amiciores dominum quaesisse videberis.* V obeh apokrifnih pismih Brut ostro graja Cicerona zaradi podpore Oktavijanu. V resnici je Ciceron do njega gojil mešane občutke, saj se mu je zdel sicer bister, a premlad, da bi bil zanesljiv.
- 21 Ps.-Cic., *Ad Oct.* 6. Pismo primerja Oktavijana s Parisom.
- 22 Mišljena je predvsem filozofija. Ps.-Brut., *Ad Cic.* 1.17.5: *Ego vero iam iis artibus nihil tribuo quibus Ciceronem scio instructissimum esse. quid enim illi prosunt quae pro libertate patriae, de dignitate, quae de morte, exsilio, paupertate scripsit copiosissime?*

»premišljevati o tistem večnem in ne več o tem neznatnem življenju«, kot nekje sam pišeš,²³ brez uglednih položajev, brez hlastanja za triumfi, brez katilin, ki bi ti napihovali duha. A vse to je zaman.

Zbogom za večno, moj Ciceron.

Na gornjem svetu, na desnem bregu Adiže, v mestu Verona v prepadski Italiji, 16. junija 1345. leta po rojstvu tistega boga, ki ga ti nisi poznal.

PISMO MARKU TULIJU CICERONU (FAM. 24.4.)

Istemu.

Francesco pozdravljam svojega Cicerona.

Morda te je prejšnje pismo užalilo. Res je namreč, kar si sam pogosto pravil in kot pravi tvoj prijatelj v svoji komediji *Andrija*: »Uslužnost prijatelje, odkritost sovražnike ustvarja.«²⁴ Če je tako, prisluhni temu – naj vsaj malo ublaži tvojo prizadetost in naredi, da odkritost ne bo vedno mrzka. Kot nas namreč upravičeni očitki razjezijo, nas, nasprotno, iskrene pohvale razveselijo. Če dovoliš, Ciceron, naj rečem tole: Živel si kot človek, govoril kot govornik, pisal kot filozof; in lotil sem se tvojega življenja, ne misli in ne jezika: saj prvo občudujem, ob drugem sem osupel. Pa tudi v tvojem življenju pogrešam samo stanovitnost; in prizadevanje za tisti mir, ki ga zahteva filozofski poklic, in umik pred državljansko vojno, ko je svoboda ugasnila in je bila republika med tožbami že položena v grob.

Poglej, kako drugačen sem do tebe, kot si bil ti pogosto do Epikurja, najbolj odkrito v knjigi *O najvišjem*, kjer vsepovsod hvališ njegovo življenje, hkrati pa zasmehuješ njegovo misel.²⁵ Sam pa se tebi nikakor ne posmehujem, le žal mi je za tvoje življenje, kot sem rekel, a sem hvaležen za tvojo misel in govorniške spretnosti. O, najvišji oče rimskega govorništva, ne le jaz, temveč vsi, ki se kitimo s cvetovi latinskega jezika, ti dolgujemo hvaležnost, kajti »iz tvojih virov pojimo svoje

23 *Att.* 10.8.8. Te besede je Ciceron zapisal med državljansko vojno, 49 pr. Kr.

24 *Obsequium amicos, veritas odium parit*; Ter., *An.* 68. Za celotno delo v slovenskem prevodu Kajetana Gantarja glej *Dekle z otoka Androsa*. Zahvalo za izvirniku zvest prevod v amfibrahu dolgujem Branetu Senegačniku. Znani stavek se pogosto pojavlja tudi pri Ciceronu in morda ga je Petrarca tudi zato rad navajal. Prim. Cic., *Amic.* 89.

25 V drugi knjigi razprave *O najvišjem dobrem in najvišjem zlu* Ciceron obširno oporeka Epikurjevi hedonistični filozofiji in ga graja zaradi neskladnega načina življenja.

trate«²⁶ in odkritosrčno priznavamo: tvoje vodstvo nas je usmerjalo, tvoje sodbe so nam bile v oporo, tvoja luč nas je razsvetljevala, da smo, če tako rečem, pod tvojim praporom dosegli to – pa naj bo še tako neznatna – sposobnost pisanja in s tem svoj namen.

Na čelu se ti je pridružil še vodnik po poti pesnjenja; saj potrebujemo tako tistega, ki mu sledimo s prostim korakom, kot tistega, ki mu z obuzdanim; tistega, čigar govor občudujemo, in tistega, čigar pesem. Kajti – odpustita mi obadva – nobeden od vaju ne zadostuje za oboje: ti mu nisi kos v ožinah, on pa ne tebi na planjavah.²⁷ Verjetno nisem prvi, ki to pravi, četudi natanko tako mislim. To je povedal že pred menoj tisti veliki mož, Anej Seneka iz Kordube, ali pa je zapisal, kar so govorili drugi. Kot je sam tožil, ni bil čas njegovega življenja tisti, ki te mu je iztrgal, temveč besnenje državljanske vojne;²⁸ čeprav bi te še lahko ugledal, te vendarle ni videl.²⁹ Vendar pa je izredno hvalil tvoje in njegovo (Vergilijevo) delo; po njegovem mnenju vsakogar od vaju omejuje njegova besedna umetnost, zato mora svojemu kolegu prepustiti tisto, kar je izven nje. A zdaj te že mučim z odlašanjem; rad bi že vedel, kdo je ta drugi vodnik. Moža poznaš, če si le prikličeš v spomin njegovo ime – Publij Vergilij Maron iz Mantove, o katerem si prerokoval tolikšno veličino. Kot beremo, si očaran nad nekim njegovim mladostnim delcem vprašal po avtorju; in ko so ti že v starejših letih tega mladeniča predstavili, si se razveselil, iz vira svoje neusahljive govorniške spretnosti si zajel pričevanje o njem, ki je, čeprav si mu primešal samohvalo, vseeno sijajno in veličastno. Imenoval si ga »drugo upanje velikega Rima«;³⁰ ko je iz tvojih ust slišal te besede, so ga tako vzradostile in se mu zasidrle v spomin, da jih je

26 Lukr., *De natura deorum* 1.43.120.

27 Prim. Cic., *Caec.* 84: *Si, me ex hoc, ut ita dicam, campo aequitatis ad istas verborum angustias [...] revocas.*

28 Sen., *Ep.* 20; *Controv.* 1 praef. 11.

29 Sen., *Controv.* 3 praef. 8. Kot njegovi sodobniki v času pisanja tega pisma tudi Petrarca še ni razlikoval med starejšim in mlajšim Seneko. Tako ima tu v mislih Seneko Starejšega, ki se je rodil ok. leta 55 pr. Kr. in bi tako kot otrok lahko poznal Cicerona. Natančnih datumov Petrarca seveda ni poznal.

30 Vir te zgodbe je Servijev komentar k Vergilijevi šesti eklogi: [...] *stupefactus Cicero, cuius esset, requireret. et cum eum tandem aliquando vidisset, dixisse dicitur et ad suam et ad illius laudem »magnae spes altera Romae«: quod iste postea ad Ascanium transtulit.* Ciceron naj bi prisostvoval domnevemu »zgodnjemu« javnemu branju šeste ekloge (celota je bila sicer dokončana šele leta 39 pr. Kr., torej štiri leta po Ciceronovi smrti) in navdušeno občudoval Vergilija. Slednji je Ciceronovo navdušeno pohvalo prenesel v *Eneido* in besede uporabil kot Askanijev epitet; prim. *Aen.* 12.161.

po dvajsetih letih, ko si bil ti že davno vzet s človeškega sveta, vstavil v svoje veličastno delo. Če bi ti bilo dano, da bi ugledal to stvaritev, bi te razveselilo, da si že v prvem cvetu tako jasno zaslutil obet bodočega sadu. Čestital bi latinskim Muzam, da so brezsravnim Grkinjam bodisi prepustile le negotovo zmago bodisi so jim jo prepričljivo odnesle. Eni pisci zagovarjajo eno, drugi drugo mnenje;³¹ če sem v tvojih knjigah spoznal tvoje mišljenje – in zdi se mi, da te ne poznam nič drugače, kot če bi živel s teboj – bi ti nedvomno pritrdil drugim. Kot že v govorništvu bi palmovo vejico tudi v pesništvu podelil Laciju in zapovedal *Iliadi*, naj se umakne *Eneidi* – kot je neustrašno razglasil Propercij že tedaj, ko je Vergilij začel s svojim delom. Ko je motril temelje tega pierijskega dela, je v svojih verzih odkrito oznanil, kaj misil in upa: »Zdaj umaknite se vsi vi pesniki, rimski in grški, večji rojeva se ep kot *Iliada* celo.«³²

Toliko o drugem vodniku latinske besedne umetnosti in o »drugem panju velikega Rima«, zdaj pa se vračam k tebi.

Slišal si, kaj menim o tvojem življenju in kaj o tvojem mišljenju. Čakaš še, da boš slišal kaj o svojih knjigah, kakšna usoda jih je doletela, kako jih ceni ljudstvo in kako izobraženci? Seveda, ohranjena so tvoja znamenita dela, ki jih še naštetni ne morem, kaj šele, da bi jih lahko skrbno prebral. Daleč sega tvoja slava in tvoje zveneče ime je vsepovsod na ustnicah, a takšnih, ki bi te vneto preučevali, je zelo malo. Morda temu niso naklonjeni časi ali pa gre za značajsko otopelost in lenobo. Ali pa – in to se mi zdi verjetneje – je vzrok pohlep, ki žene ljudi drugam. Če se ne motim, so tako vsaj za nas, ki živimo danes, nekatere tvojih knjig nepreklicno izgubljene. To je moja velika bolečina, velika sramota za naš čas, velika krivica do naših potomcev. Ni nam bilo dovolj sramotno zavreči lastni um, tako da naslednja doba ne bo prejela od njega ničesar plodnega – v svoji neznosni malomarnosti smo naravnost okrutno uničili celo sadove vaših prizadevanj, kajti usoda tvojih knjig, ki jo objokujem, je doletela še številne knjige znamenitih mož.

In ko že govorim o tem; tu so naslovi tistih tvojih izgubljenih knjig, ki mi jih je najbolj žal: *O državi*, *O družinskih zadevah*, *O vojaštvu*, *Hvalnica filozofiji*, *O tolažbi*, *O slavi*.³³ Glede teh zadnjih se sicer bolj še oklepam upanja, četudi negotovega, kot da bi ga že docela opustil.

31 Juv., *Sat.* 11.180, in Macro., *Sat.* 5.6.

32 Prop., *El.* 2.34.61–66: *Cedite Romani scriptores, cedite Graii nescio quid maius nascitur Iliade.*

33 Za naslove, pod katerimi jih poznamo danes, in vsebino navedenih Ciceronovih del glej Conte, *Zgodovina latinske književnosti*, 198–228. Naslovi antičnih del so

In da, izgubili smo celo obsežna poglavja še ohranjenih knjig in kot bi nas v silni bitki lenoba in pozabljenje povsem porazila, moramo objokovati ne le padle voditelje, temveč tudi pohabljene ali pograšane. To nas je doletelo v mnogih drugih primerih, nikjer pa tako kot pri tvojih knjigah o govorništvu, *Akademikih* in *Zakonih*. Tako raztrgane in izmaličene so prišle do nas, da bi bilo skoraj bolje, če bi propadle.³⁴

Naposled pa še, kar želiš izvedeti o razmerah v Rimu in v rimski državi – kakšna je podoba tvoje domovine, če so državljani enotni, v čigave roke je prešla najvišja oblast, čigave roke upravljajo vajeti imperija in kako preudarno; in ali so naše meje še Donava, Ganges, Ebro, Nil in Don, ali pa je že vstal kak mož, ki »slava njegova bo segla do zvezd, in prav k Oceanu / meje pomaknil bo svoje države«³⁵ ali »oblast bo razširil / prek Garamantov pa Indov«, kot pravi tvoj prijatelj iz Mantove.

Tvoja zvestoba in ljubezen do domovine, tako znamenita, da te je vodila v pogubo, mi pravita, da boš temu in podobnemu željno prisluhnil. A res, prav zares, verjemi mi, Ciceron, bolje bo o njih molčati; kajti če boš izvedel, kakšne so dandanašnje razmere, se ti bodo, kjerkoli na nebu ali v Erebu bivaš, ulile solze.

Zbogom za večno.

Na gornjem svetu, na levem bregu Rone v Onstranski Galiji,³⁶ istega leta, 19. decembra.

PISMO KVINTILIJANU (FAM. 24.7.)

Francesco pozdravljam Kvintilijana.

Nekoč sem slišal tvoje ime in prebral nekaj tvojega, in čudil sem se, kako to, da sloviš po ostroumosti.³⁷ Šele pozno sem spoznal veličino tvojega uma: v roke mi je prišla knjiga Šola govorništvu, sicer, gorje, razkosana in razcefrana. Zavedel sem se, kakšna uničevalka vsega

bili srednjeveškim avtorjem pogosto dostopni le posredno in so jih zato navajali neenotno, predvsem pa drugače kot današnji filologi.

34 Ciceronova govorniška dela so bila v Petrarcom času dostopna le v precej izmaličeni obliki. Delo *Academica* je danes dostopno v fragmentih, od razprave *De legibus* pa so se ohranile tri od najverjetneje petih knjig.

35 Verg., *Aen.* 1.287: *Imperium Oceano, famam qui terminet astris*, in *Aen.* 6.794–95, *super et Garamantas et Indos proferat imperium*. Slovenski prevod sledi prevodu Frana Bradača.

36 Petrarca piše iz Avignona.

37 Petrarca se je s Kvintilijanovim rokopisom, ki ga je imel njegov prijatelj Lapo da Castiglionchio, srečal in ga prepisal v Firencah, leta 1350.

je naša doba, in ji rekel sam pri sebi: »Delaš kot ponavadi: ničesar ne obvaruješ z dobrim namenom, razen tistega, česar izguba bi pravzaprav koristila. O, lena in ohola doba: slavne može mi predajaš takšne, ničvredne pa rediš in častiš. O, jalovi, nagnusni drobec časov, predan učenju in zapisovanju tolikih reči, ki bi jih bilo bolje sploh ne vedeti, ni pa ti bilo mar v celoti ohraniti tega dela!«

Pa vendar mi je pravilno presojo o tebi prinesla ravno ta knjiga. Dolgo sem se namreč motil glede tebe in vesel sem, da je moje zablode konec. Zagledal sem razmetane okončine prelepega telesa in globoko sta me pretresla občudovanje in bolečina. Morda se prav zdaj pri kom nahajaš v celoti – morda pri kom, ki svojega gosta ne pozna. Če je imel kdo več sreče in te je našel v celoti, naj ve, da poseduje izredno dragocenost; in ko se tega zave, naj te postavi med svoje največje dragotine.

V teh knjigah, ki jim ne vem števila, a jih je zagotovo veliko,³⁸ si si drznil znova dregniti v témo, s katero se je že v zrelih letih z največjo vnemo ukvarjal Ciceron, in storil si, kar se mi je zdelo nemogoče: po stopinjah takšnega moža si si poiskal novo slavo, a ne s posnemanjem, temveč s svojim lastnim naukom in sijajnim delom. Govornika, ki ga on izučil,³⁹ ti olepšal in okitiš tako pozorno, da se pokaže, kaj vse je on zanemaril ali spregledal. Enega za drugim si zbral in nanizal vse drobce, ki so se izmuznili tvojemu vodniku, in če se le prehudo ne motim, je upravičeno mogoče reči, da si ga v natančnosti premagal prav toliko, kolikor je on tebe v lepoti izraza. Ciceron svojega govornika žene po strminah pravnih primerov in prek zašiljenih vrhov govorniške spretnosti ter ga sredi sodnih sporov izkleše v zmagovalca. Ti pa sežeš še dlje nazaj in svojega govornika povedeš prek vseh zavojev in obratov njegove dolge poti, vse od zibelke do najvišjega vrha govorniške umetnosti – kar ugaja, veseli in kliče po občudovanju, saj za tiste, ki se šele vzpenjajo, ni nič bolj uporabnega. Ciceronova jasna luč razsvetljuje tiste, ki so že napredovali, in kaže pot navzgor krepkim, tvoja marljiva skrb pa goji tudi slabotne in je najboljša rejnica talentov, saj s preprostim mlekom hrani še čisto mlado dete, ko komaj začenja govoriti.

A da ne boš posumil v to laskavo resnico, naj spremenim svoj slog. Pri tebi se je torej pokazalo, da je res, kar pravi Ciceron v svoji *Retoriki*: »Govornik naj čim manj govori o svoji umetnosti, temveč

38 Rokopis je bil očitno v tako slabem stanju, da Petrarca iz njega ni mogel razbrati dejanskega števila knjig *Šole govorništva*, torej dvanajst. Sam delo navaja pod naslovom *Oratoriarum institutionum liber*.

39 Ciceronov idealni govornik je izšolan v filozofiji in pravi, predvsem pa vse-spolšno izobražen *vir bonus, dicendi peritus* v Katonovem smislu.

naj toliko bolj govori z njo.«⁴⁰ A drugače, kot je on obravnaval tistega Hermagoro, ti jaz ne priznavam zgolj prvega in odrekam drugo,⁴¹ temveč ti lahko priznam oboje; a drugo v bolj skromni meri, prvo pa v izredni. In koliko odličnosti je v tem! Komajda se zdi mogoče, da bi človeški duh temu lahko še kaj dodal.

Zares, v primerjavi s tisto knjigo, ki si jo izdal o pravnih zadevah⁴² – ta se ni izgubila le v dokaz, da je naša doba posebej malomarna prav z najboljšimi rečmi, ne pa toliko s povprečnimi – to tvoje veličastno delo razumnim povsem jasno kaže, koliko bolje si meč brusil, kot ga vihtel,⁴³ in koliko bolj večš si bil vzgoje govornika kot govorniških nastopov. Rad bi, da tega ne bi imel za krivično sodbo, temveč bi uvidel, tako glede sebe kot glede drugih, da človek nikdar ne more biti za vse tako nadarjen, da se ne bi v kaki stvari presegal. Priznam, bil si velik, a največji pri vzgoji in poučevanju [drugih] velikanov; in če bi ti bilo dano najti v sebi primerno snov, ti učeni gojitelj plemenitih umov, bi tudi sam iz sebe zlahka porodil večjega moža, kot si bil.

A neki drugi velikan, Aneja Seneko imam v mislih, je nevoščljivo tekmoval s tabo.⁴⁴ Živela sta v isti dobi, opravljala isti poklic, prihajala iz iste dežele,⁴⁵ a razklala vaju je zavist, ta kuga enakih, in ne vem, če si bil ti kaj zmernejši; ti ga ne moreš iskreno pohvaliti in on govori o tebi skrajno zaničljivo. Če naj bom razsodnik med takšnima stran-kama – sam se sicer bolj bojim, da bi me presojali manjši, kot se čutim vrednega razsojati o večjih – naj vseeno podam svojo sodbo. On je sočnejši, ti natančnejši; on je bolj vzvišen in ti previdnejši. Res ope-

40 Ciceron, *Inv. rhet.* 1.6.8. Ciceronovo mladostno delo navaja pod naslovom *Rhetorica*, ki ga je uporabljal Kvintilijan, *Inst.* 3.1.20.

41 Gre za Hermagoro iz Temna, pripadnika rodoške šole, ki je v Rimu poučeval v drugem stol. pr. Kr. Posvečal se je invenciji in oblikoval sistem razčlenitve govora, ki mu je Ciceron nasprotoval, Kvintilijan pa ga je odobral. Znan je bil kot dober učitelj, vendar sam slab govornik.

42 Petrarca se sklicuje na zbirko *Declamationes maiores*, ki je v srednjem veku krožila pod Kvintilijanovim imenom in so jo pogosto navajali pod naslovom *Causae* (pri čemer pa ne gre za izgubljeno delo *De causis corruptae eloquentiae*, ki jo sam omenja v svoji *Šoli govorništva*).

43 Petrarca si iz *Umetnosti pesništva* izposodi primerjavo kritika z brusilnim kamnom, na katerem vojaki pred bojem brusijo svoj meč, pesniki pa besede; Hor., *Ars* 304–8.

44 Petrarca ima ponovno v mislih Seneko Mlajšega, ki ga v času pisanja še ni razlikoval od Seneke Starejšega. Navedene besede sicer izvirajo iz *Kontroverzij* 10.2 in so res veljale človeku po imenu Kvintilijan – ki pa je živel nekaj generacij pred avtorjem Šole govorništva.

45 In sicer iz Hispanije, Seneka Starejši iz Kordube, Kvintilijan pa iz Kalagure.

vaš njegov razum, zavzetost in učenost, ne hvališ pa njegove izborne presoje. Izjavil si, da je njegov slog »docela pokvarjen in nalomljen zaradi vsakovrstnih napak«;⁴⁶ on pa te prišteva k tistim, »katerih slava je pokopana skupaj z njimi«,⁴⁷ četudi tvoja slava nikakor ni pokopana, za časa njegovega pisanja pa tudi ti nikakor še nisi bil ne pokopan ne mrtev.⁴⁸ On je namreč umrl med Neronovo vladavino,⁴⁹ ti pa si po njegovi in tudi po Neronovi smrti pod Galbo prišel iz Hispanije v Rim⁵⁰ in si mnogo let zatem po ukazu cesarja Domicijana⁵¹ prevzel skrb za vzgojo njegovih pranečakov po sestri ter postal cenzor njunih navad in študijev. Kolikor je bilo na tebi, mislim, da si izpolnil pričakovanja, saj se je pokazalo, da sta na obeh področjih resnično obetavna – pa vendar, kot takoj zatem Trajanu piše Plutarh, »so odgovornost za nepremišljenost tvojih mladih učencev zvrnili nate«.⁵²

Zdaj ni ničesar več, kar bi ti napisal. Rad bi te nekoč uzrl nepoškodovanega in če se kje nahajaš v celoti, te torej prosim, ne skrivaj se mi več. Zbogom.

Na gornjem svetu, med desnim pobočjem Apeninov in desnim bregom Arna, znotraj obzidja svoje domovine, kjer sem te prvič začel spoznavati, in sicer prav tega dne, 7. decembra, 1350. leta [od rojstva] Njega, ki ga je tvoj gospodar raje preganjal, kot da bi ga bil spoznal.⁵³

46 Quint., *Inst.* 10.1.125–31. Kvintilijanov komentar se v resnici nanaša na stil Seneke Mlajšega v njegovih tragedijah. Prevod je avtoričin.

47 Sen., *Contr.* 10.2.

48 Kvintilijan je umrl med 96 in 100 pod Domicijanom ali Trajanom.

49 Ponovno gre za Seneko Mlajšega, ki je umrl leta 65.

50 Kvintilijan je bil del Galbovega spremstva, ko se je slednji po Neronovi smrti podal v Rim, da bi prevzel vladarske časti.

51 Vladal od 86 do 96.

52 Vir tega podatka je razvpito Plutarhovo pismo (*Epistula Plutarchi instruentis Traianum* oziroma »Pismo Plutarha med poučevanjem Trajana«), ki ga navaja John iz Salisburja v svojem delu *Policriticus* (5.1).

53 Seneka Starejši je bil učitelj vladarja Nerona, znanega po krvavih preganjanjih kristjanov.